

Ніна ГУЙВАНЮК

ВИГУКИ У БУКОВИНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Вип. 24

УДК 811.161.2'394.335

Гуйванюк Н. Вигуки у буковинських говірках; 17 стор.; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. У статті йдеться про специфіку лінгвістичного статусу вигуків та їх лексикографічну репрезентацію у діалектних словниках української мови. Зокрема, схарактеризовано представлення вигуків у буковинських говірках та «Словнику буковинських говірок».

Ключові слова: вигуки, номінація, семантика, діалектна лексикографія, діалектологія, буковинські говірки, функціональна граматики.

Annotation. The article discusses the specifics of the linguistic status of exclamations and their lexicographic representation in dialect dictionaries of Ukrainian language. In particular, the representation of exclamations in the dialects of Bucovina and in the “Dictionary of Bukovynian dialects” was characterized.

Key words: exclamations, nomination, semantics, dialect lexicography, dialectology, dialects of Bukovina, functional grammar.

Вигукова лексика – один з найяскравіших засобів вираження емоційного світу людини. Вона є важливим компонентом процесу спілкування завдяки своєрідному функціональному навантаженню, що полягає в безпосередньому вираженні емоцій, волевиявлення та передавання звуків навколишнього середовища. У системі мови ця група слів помітно відрізняється від інших лексико-граматичних класів своїми лексичними особливостями, зокрема нечіткістю семантики, незакріпленістю значення за звуковим комплексом, своїми граматичними ознаками та функцією в реченні, суто суб'єктивними, емоційно-вольовими виявленнями (В.В.Виноградов, І.Р.Вихованець, Л.І.Мацько, І.М. Гуменюк та ін.).

Складна природа вигуків спричинила проблему їхньої граматичної кодифікації. Найдискусійнішими виявилися питання про співвідношення в них емоційного та поняттєвого, про зв'язок з поняттям і судженням, і, відповідно, зі словом та реченням, зокрема зі сферою мови й мовлення [2, с.376]. Сучасна лінгвістика піддає сумніву твердження В.В.Виноградова та деяких інших учених щодо відсутності у вигуків номінативної функції, вважаючи, що про це можна говорити лише в тому випадку, коли під номінацією розуміти сам процес найменування предметів, ознак чи відношень мовними знаками. Якщо ж номінацію розуміти широко, як відображення довколишньої дійсності, то варто розглядати усі без винятку мовні засоби, що виступають репрезентативними знаками. Вигуки виконують номінативну функцію, відтворюючи дійсність, особливо сферу емоцій, волевиявлення та почуттів.

Характерною ознакою інтер'єктивної номінації є нерозчленованість семантичної структури мовного знака. Зі словами вигуки зближує їхнє фонетичне оформлення, відтворюваність та ізолюваність. Позбавлений поняттєво-предметної, поняттєво-процесуальної

чи поняттєво-ознакової номінативності, вигук наділений загальнозрозумілим значенням, служить для волевиявлення та живої емоційної реакції на поведінку співрозмовника або навколишню дійсність; його динамізм і експресивність виявляються в діалектичній єдності почуттєвого та інтелектуального; як особливий розряд слів вигук, на відміну від інших частин мови, характеризується відсутністю спеціальних граматичних показників. Незважаючи на негативні граматичні й словотвірні показники вигуків, їх виділяють в окремий лексико-граматичний клас слів на тій підставі, що вони характеризуються виразною специфічністю семантики, граматичних ознак і стилістичних функцій [9].

Найсучасніший підхід до проблеми лінгвістичного статусу вигука розвиває концепцію його реченневої природи, яку розробив І.Р.Вихованець. Він називає вигуки „емоційними відповідниками судження” [3, с.34–40]. Це мовний знак, незмінне за формою слово-універб, ізолюване в реченні знаками пунктуації, яке самостійно утворює цілу фразу, тобто є особливим реченнєвим утворенням – словом-реченням (синтаксично нечленованим висловленням, своєрідною комунікативною одиницею, чи, точніше, еквівалентом висловлення – комунікатом), яке „становить периферію речення як основної синтаксичної одиниці” [2, с.377].

Серед диференційних ознак вигуків І.Р.Вихованець називає їхню стабільну кількість, морфологічну незмінюваність і нечленованість та функцію синтаксично нечленованого речення. Ми хочемо привернути увагу до проблеми лексикографічної фіксації вигуків, зокрема у діалектних словниках української мови, що засвідчує відкритість системи цього лексико-граматичного класу слів в українській мові і неповноту їх дослідження.

Вигуки, як відомо, належать до найдавніших за походженням утворень слів і

водночас, як показує наше спостереження, відзначаються передусім певними локальними особливостями, тому становлять особливий інтерес для дослідників. Актуальною залишається і проблема функціональної значущості вигуків та їх міжмовної еквівалентності як у загальноукраїнському, так і в міжслов'янському та європейському контекстах [17, с. 180-189].

Метою нашого дослідження послужили вигуки, зафіксовані у буковинських говірках. Передусім ми ставили завдання проаналізувати лексикографічне представлення вигуків у „Словнику буковинських говірок” [14], де зафіксовано їх діалектну репрезентацію на території Північної Буковини, а також порівняти з деякими іншими фіксаціями у словниках української мови.

Відрядно, що за останні десятиріччя в Україні опубліковано низку ґрунтовних досліджень з діалектології, лінгвістичної географії, видано чимало регіональних діалектних словників, зокрема “Словник говірок Нижньої Наддніпряни” у 4-х т. В.А.Чабаненка [15], “Словник західнополіських говірок” Г.Аркушина у 2-х т. [1], „Короткий словник лемківських говірок” [10], „Гуцульські говірки. Короткий словник” [7], „Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області)” [11], лексикографічні праці І.Сабадоша [12], М.Лесюка [8] та ін., в яких представлено „мовний світ сучасного села”. Діалектна лексика цікавить сьогодні не лише лінгвістів, але й дослідників інших гуманітарних наук. „Увага до лексики говорів, – як справедливо зауважує П.Ю.Грищенко, – загострена у зв'язку з необхідністю забезпечити надійним матеріалом галузі мовознавства й суміжних наук, які безпосередньо пов'язані з реконструкцією давнішого стану матеріальної та духовної культури носіїв мови” [5, с.3].

“Словник буковинських говірок”, опублікований 2005 р. [14], містить діалектний матеріал, зафіксований у 227 населених пунктах Вишницького, Глибоцького, Заставнівського, Кельменецького, Кіцманського, Новоселицького, Сокирянського, Сторожинецького та Хотинського районів Чернівецької області. Робота із прибирання діалектного матеріалу тривала протягом майже п'ятдесяти років. Словник містить близько 12 тисяч реєстрових слів. Лексика буковинських говорів становить значний інтерес для дослідників передусім тому, що в ній збереглася велика кількість архаїзмів і специфічних слів, невідомих іншим українським діалектам. Це, зокрема, підтверджує й фіксація вигуків у „Словнику буковинських говірок”.

Найчастіше поділяють вигуки на такі групи: **емотивні**, **імперативні** та **звуконаслідування**. Серед емотивних вигуків, що

виконують функції передачі різних емоцій людини, виділяють вигуки-універби та вигуківі фрази. Завдяки широкому спектру афективно-оцінних значень вони надають мовленню автора особливої емоційності, через що отримали статус „суб'єктивно-модальних форм” у реченні [13]. Емоційно-експресивний модус у змістовій структурі висловлення пов'язаний зі станом мовця, світом його емоцій та почуттів. Це суб'єктивно-модальні вигуківі форми типу *ади*, *мой*, *адіть*, *йой*, *гай*, *гой*, *вайльо*, *варе*, *відей* (у гуцулів, буковинців, покутян), *лем* (у лемків), які оформляють емоційну рамку авторського висловлення. На їхню роль в оформленні висловлення звернув увагу Ю.Шевельов, назвавши своєрідними *експресивами* і зазначивши, що „такі словечка з більш або менш насиченими емоційними забарвленнями виходять уже далеко за межі книжкової мови” і є свідченням того, як органічно вливаються народні елементи до української літературної мови [16, с.121].

Вигуки як засоби вираження суб'єктивної модальності в реченні виражають різні вияви станів і почуттів (захоплення, подиву, гніву, болю, жалю, відчаю, образи, розчарування тощо) та різноманітні оцінки, реакції мовців з приводу почутого чи зробленого (задоволення / незадоволення, схвалення / несхвалення, обурення, докору, погрози, співчуття чи ін.), вияви рефлексорних емоцій і почуттів (сміх, плач, ридання, стогін тощо). Цій емоційно-експресивній функції слугують загальновідомі вигуки, які обслуговують українське розмовне мовлення і засвідчені словниками (типу *агов*, *ай*, *ах*, *гей*, *ех*, *о*, *ой*, *ох*, *ого-го*, *тю*, *тьху*, *цур тобі* та ін.).

Серед емоційних вигуків, засвідчених „Словником буковинських говірок”, можемо назвати такі діалектні слова: **агі**, **агій**, **ади**, **адіг**, **адиво**, **адио**, **ара**, **ая**, **вайльо-вайльо**, **ігі**, **ігій**, **ій**, **мой**, **мой-мой** та ін. Словник подає межі поширення вигука у примітках – заг. (загальне) або через назви населених пунктів та районів. Ілюстрації розкривають їхнє функціональне значення в реченні чи фразеологізованій сполучі:

АГІ, АГІЙ (виг., згруб.). Тю, тьху, цур тобі! Заг. *Агі на мої вороги!* (Атаки Хот.). **Агі на тебе!* **Агій на твою голову!* Заг.

АДИВО, АДИО (виг.). Бач, дивись. Заст., Кіцм., Виж., Стор. р-ни. *Адиво, вони аж тупер поїхали* (Снячів Стор.).

АРА (виг.). Ану! Слухай! Нов., Хот. р-ни. *Ара, мой, приниси казан води* (Білівці Хот.).

АЯ (виг.). Авжеж, еге; ну (виражає ствердження або сумнів). Заг. *Ая, який ти мудрий!* (Заставна).

ВАЙЛЬО-ВАЙЛЬО, рідк. **ВАЙЛЄВ, ВАЙЛЬОВ** (виг.). Ой-ой, ой лишенько. Заг. *Вайльо-вайльо, який ти обірваний!* (Козиряни Кельм.). *Вайлєв, хата горит!* (Снячів Стор.).

ГАЙ. Вигук заохочення, спонукання. Ану, ану ж. Заг. *Гай пішли в клуб на концерт* (Лукачівка Кельм.).

ГІ, ГІЙ, виг. (згруб.). Тю, тьху, цур тобі! Заст., Кіцм., Глиб. *Гі на твою голову, ти чо до мени вчипеласи?* (Слобідка Глиб). Див **АГІ**.

ІЙ, виг. Е. Кіцм. *Ій, ти йкес таке говориши* (Брусниця Кіцм.).

МО, виг. Агов. Заст., Кіцм., Вижн., Стор., Глиб. *Мо, ходи ста борзо!* (Банілів Вижн.).

МОВ, виг. Див. **МО.** Кіцм., Вижн., Стор., Глиб. *Мов, Іване, де йдеши?* (Горбівці Глиб.).

МОЙ, виг. Див. **МО, МОВ.** Вижн. *Мой, Іва, ци чуеш мене?* (Іспас Вижн.). *Мой, яка весела челідь?* (Михайлівка Глиб.). *Мой-мой, як ти замастив сподні!* (Брусниця Кіцм.).

Деякі вигуки демонструють близькість до реченневих структур збереженням дієслівних формантів II особи: **АДИ, АДІ** (виг.). Ось дивись! Заг. *Ади, вішла свиня с карника* (Дорошівці Заст.). **АДИС, АДИСИ** (одн.), **АДІТ, АГІТ, АДЦА, АДЦИ** (мн.). *Адіци, що робит!* (Кострижівка Заст.).

Від вигуків **вай** і **вайльо** зафіксовані і дієслова *вайкати* (стогнати, ойкати, плакати) та *вайльокакуси* (*са*) – бідкатися, повторювати вигук *вайльо* (при нещасті, хворобі): *Чо твоя дитина вайкає?* (Подвірне Нов.). *Чириз зуби він вайкає цілу ніч* (Снячів Стор.). *Вона дужи вайльокаласа, як їго покалічило* (Снячів Стор.).

Звернемо увагу на особливу вигукову форму, що слугує для привернення уваги співрозмовника, надзвичайно поширену у буковинських говірках. Це вигуки, що використовуються як узагальнені звертання (подекуди зневажливо) до незнайомої людини: **мо, мой, бре, брий, мой бри, мой бре: Мо, ти шо, ни чуїш, шо я ти кличу** (Звенячин Заст.). **Мой бри, пішли до мене на клаку** (Білівці Хот.). **Стань, брий, куди преш!** (Лукачівка Кельм.). Цікаво, що у „Словнику західнополіських говірок” зафіксований тільки один вигук у функції звертання: **гельо** – до молодих хлопців [1].

Мовлення буковинців насичене експресемами у вигляді різних модальних часток та вигуків. Порівняймо приклади з буковинських письменників Ю.Федьковича, С.Воробкевича, О.Кобилянської, М.Івасюка та М.Матіос, які досить повно представили розмовне і діалектне мовлення: „*Бадіко, – кажу я та й справляю на гостинець, – адіть!*” – „*Гей!* – крикнув мій брат та аж стрепенувся. – *Де ж, варе, так прибарилися?*” (Ю.Федькович). – **Мой-мой!** – каже. – *Отут книжок!* (Ю.Федькович). ... *Коли нам не дав Бог утіхи з Манолія... Ох, вайльо, вайльо!вайльо!вайльо!* (Ю.Федькович). – **Йой,** кажуть, то не є на добре – обгонити похорон (М.Матіос). Вигукові форми як засоби вираження різноманітних емоцій та почуттів, оцінних конотацій, що супроводжують фразу й

оформляють її, створюють так звану комунікативну модальність.

Емоційні вигуки, які передають різні прояви переживань, що є наслідком ситуативного ставлення мовців до певних об'єктів чи явищ, засвідчені й іншими діалектними словниками української мови. Так, у „Словнику західнополіських говірок” [1] знаходимо такі **емоційно-оцінні** вигуки: **аворecu!** – вигук здивування; **вой!** – емоц. Ой!; **зух! узух!** – Добре; **і-і-і-і-і!** – вигук, який використовують діти, вихваляючись чим-небудь; **Ох мінні нуднейко!** – вигук, який вживається під час розпуки та ін.

У словнику села Ковалівка Коломийського району М.Івасюка зафіксовані такі емоційні вигуки: **агі! Агі на тебе!** (осуджувальний); **гай-гай!** (вигук, яким висловлюють недовіру, сумнів або згоду), **ий!** (ой!), **ийга!** (овва!), **йуй-йуй-йуй** – те саме, що *йой-йой-йой*, **люкс!** (вигук схвалення, задоволення), **мой, Ци миром?** (*Чи все гаразд?*) та ін. [8].

Локальними особливостями наділені й **імперативні вигуки**, що виконують комунікативно-волюнтативну функцію. Особливо активно їх використовують люди „у спілкуванні” з тваринами (відганяють і прикликають тварин чи птахів, спонукують їх до певних дій).

І. Серед вигуків, зафіксованих у буковинських говірках, якими *відганяють тварин і птахів*, ми виділили 12 груп:

1. **Вигуки, якими відганяють овець:** **абазь!** (Хот. Кельм., Сок. р-ни); **абирь!, абирь!, абрр!** (із складотворчим наголошеним **рр**). (Заг.) *Абрр на вулицу!* (Новосілка Кіцм.); **агаря!** (Нов., Хот. р-ни); **ар'я!** (Кіцм. р-н.); **ардя!, ардя!**, **гар'я!, гар'я!, арія!** (Заст., Кіцм., Нов., Хот., Кельм., Сок. р-ни) *Ар'я пасти, мов* (Слобідка Глиб.); **агус!** (Глиб. р-н.) *Агус пасти на толоку!* (Слобідка Глиб.); **аварки!** (Кіцм. р-н.).

2. **Вигуки, якими відганяють кіз**, мають деякі відмінності на певних територіях поширення: **акизь!, акизь!** (Хот., Кельм., Сок. р-ни); **аци!, аці!** (Глиб., Нов., Хот., Кельм., Сок. р-ни. *Прийде, коза до воза їсти сіно, а я скажу: аци, здохла бись!* (Сербичани Сок.); **чки!** Сок. *Ану чки на обору!* (Ломачинці Сок.).

3. **Вигуки, якими відганяють коней:** **якось!** (Хот. р-н.); **акуш!, акушь!, акуч!, но-но!, но-но-но!** (Заг.) (*Акушь, буланій, бо вдарю!* (Борівці Кіцм.). *А тобі акуш до цього* (Валява Кіцм.). *Но-но, буланій, но! Іди гет від мени* (Ставчани Кіцм.). *Но-но-но, гнідулько, не ліз суда!* (Маморниця Глиб.); **ньо-ньо-ньо!** (Хот., Кельм., Сок.) *Ньо-ньо-ньо! Не пхайса до него, їж, шо майш!* (Грушівці Кельм.). *Ньо-ньо, тарката, ньо! Ни кусайса!* (Білоусівка Сок.).

4. Засвідчений тільки один вигук, яким **відганяють корів та телят: акуть!** (між поширення – Заст., Нов., Хот. р-ни).

5. Вигуки, якими відганяють свиней: ацю!, рідк. ацьо! (Заг.) *Ацю до кучі, бо ади, якіс приспу порила!* (Борівці Кіцм.); **ачч!, аччь!, ачіш!** (Кельм., Сок. р-ни).

6. Вигуки, якими відганяють котів: акиць!, акиц!, акісь! (Кіцм., Глиб., Нов., Хот. р-ни). *Акиц віци!* (Горбівці Глиб.); **атпрусь!, атпрус!** (Заст., Кіцм., Хот., Кельм., Сок. р-ни). *Атпрус, не плентайси під ногами!* (Старосілля Кіцм.).

7. Вигуки, якими відганяють собак: аціб!, аціба!, аціпа! (Заг.) *Аціба, мо, не пуджій кури!* (Білівці Нов.).

8. Вигуки, якими відганяють курей: авуш!, авушь!, авуц!, авушы!, ауш!, аушь!, вуша!, гавуша! (Заг.) *Авуш, до грідок учіпелиси!* (Слобідка Глиб.).

9. Вигуки, якими відганяють гусей: агиля!, агеля!, агила! (Заст., Кіцм., Глиб., Нов., Хот., Кельм., Сок., р-ни.) *Агиля на став, чого сидите дома!* (Борівці Кіцм.); **агусь!** (Заст. Кіцм., Глиб. р-ни).

10. Вигуки, якими відганяють качок: атась! (Заг.) *Атась на воду!* (Борівці Кіцм.).

11. Вигуки, якими відганяють індиків (іноді курей): агуш!, агушь!, атюр! (Кельм., Сок. р-ни).

12. Вигуки, якими відганяють голубів: адузь! (Заст., Кіцм. р-ни). *Адузь трохи в поле!* (Дорошівці Заст.); **афіш!, ашш!** (Хот., Кельм., Сок. р-ни).

Зафіксований „Словником буковинських говірок” і вигук, якими сполохують звірів: **атюга!** (Глиб. р-н.). *Атюга, атюга, зай, лови йго!* (Горбівці Глиб.).

II. Серед імперативних вигуків, якими *прикликають тварин і птахів*, виділено 10 груп:

1. Вигуки, якими кличуть овець, ягнят та баранів: біцю-біцю!, біці-біці! (Глиб. р-н.) (*біця* – діалектна назва вівці): *Йдем пасти біці зарис* (Горбівці Глиб.); *Біцю-біцю-бі, ходіт до баби* (Слобідка Глиб.); **бир-бир-бир!** (Нов., Сок. р-ни.); **базю-базю!, басю-басю!, бась-бась!** (Заст., Кіцм., Хот. р-ни). *Базю-базю до сіна!* (Старосілля Кіцм.); **буцю-буцю!** (Стор. р-н.). *Буцю-буцю, білюшка* (Снячів Стор.); **ницю-ницю!** (Заг.), **ниць-ниць!** (Хот., Кельм., Сок.), **ницьо-ницьо!** (Кельм., Сок.). Заг. *Иди, Галю, до овечки, кажи ї: “Ничю-Ничю!”*, – то вона прийде до тебе (Юрківці Заст.). *Ничь-ничь, біленька, до мени!* (Ставчани Хот.). *А вуйко чує, шо в лозах вівца блєс, то він до неї “Ничьо-ницьо, ницьо-ницьо!”* (Білоусівка Сок.). Вигуки **ницьку-ницьку!, ничьку-ничьку!, нічку-нічку!, нічку-нічку!** (Нов., Хот., Кельм., Сок.) використовують для підкликання кіз і овець (Нов., Хот.) *А кум Йван до того цапа тихо піткрався та й до него каже: “Ничьку-ницьку!”* – і суди до себи прикликав (Недобойці Хот.); *Ой нічку-нічку, мої маленькі, ходіт до мене, вівці сивенькі* (Волошкове

Сок.). *Ничьку-ничьку, негра, іди суда, моя хороша!* (Подвір’ївка Кельм.).

До речі, іменник **ниця** в дитячому мовленні засвідчене у значенні „вівця, ягня” на всій території Чернівецької області. Порівняймо: *А чуй, Оксанко, як ниця плачи* (Долиняни Хот.) *На дай ниці сіна, бо вона маленька, їсточки хочи* (Малятинці Кіцм.).

2. Вигуки, якими прикликають корів: миню-миню! (Нов., Хот.). *Біланочка, миню-миню, я тобі бурачків дам, ходи суда* (Клішківці Хот.); **ни-ни-ни!** (Кельм., Сок.). *Ни-ни-ни, лиса, ни-ни! Иди суда!* (Новоселиця Кельм.).

Іменник **миня, міня** у значенні „корова, теля” вживається в дитячому мовленні: *Иди моноу пити, шо тобі миня дала* (Звезячін Заст.).

3. Вигуки, якими кличуть коней: нех-нех-нех! (Стор., Глиб.). *Нех-нех-нех, карий, нех-нех! Иди до мени, не бійси. Нех-нех-нех!* (Михайлівка Глиб.); **ниаг-ниаг-ниаг!** (Стор., Глиб.) *Ниаг-ниаг-ниаг! Иди до мени, буланій, ниаг-ниаг-ниаг!* (Кам’янка Глиб.).

4. Вигуки, якими прикликають свиней: чку-чку-чку! (Кіцм., Кельм.). *Чку-чку-чку, ідіт до стайні* (Вертиківці Кельм.).

5. Вигуки, якими кличуть собак: няя! (Хот., Кельм., Сок.). *Няя, Мухтар, няя!* (Грозинці Хот.).

6. Вигуки, яким кличуть кота: миць-миць!, миць-миць! (Заг.) *Миць-миць, іди їсти молока* (Драчинці Кіцм.). *Миць-миць, ходи, кицю, їсти* (Слобідка Глиб.).

Іменники **миця, мицька, міцька** у дитячому мовленні означають „кішечка, котик”: *Їш май борзо, бо прийде миця з зсіт* (Брусниця Кіцм.). *Де пішла наша мицька?* (Коритне Вижн.). Засвідчене у буковинських говірках і дієслово **мицькати, миць кати**, що означає „повторювати вигук **миць-миць, міць-міць**”. (Заг.) *Я вже від перше водно мицькаю на кота, би заперти єго в пивници ловити миши, али він ни показуєси* (Банілів Вижн.).

7. Вигуки, якими прикликають качок: вуть-вуть! (Заст., Кіцм., Нов., Кельм. р-ни).

8. Вигуки, якими прикликають індиків: гуль-гуль! (Заг.)

9. Вигуки, якими кличуть голубів: вуль-вуль! (Нов., Хот. р-ни). *Маленькі діти дуже любля казати голубам вуль-вуль* (Клішківці Хот.); **дузь-дузь!** (Заст., Кіцм., Стор., Нов., Хот., Сок.). *Голубців кличут дузь-дузь, а відгоня а-дузь* (Киселів Кіцм.).

10. Вигуки, що їх використовують для підкликання різних тварин, зокрема корів, коней, рідше собак: на-на! на-на-на!, ня-ня-ня! (Заг.) *На-на, маленька, на!* (Дорошівці Заст.). *Ня-ня-ня, Рекс, іди їсти!* (Южинець Кіцм.). *Ня-ня-ня, гнідий, ходи суди, дід даст води!* (Великий Кучурів Стор.); **ня-ня-ня-кутю!** – кличуть собак, зрідка (Глиб.) корів. (Глиб., Нов., Хот., Кельм., Сок.) *Ня-*

ня-ня-кутю, мала, ходи до мени! Ня-ня-ня-кутю!
Ня-ня! (Горбівці Глиб.). Де ти, Ціган? Ня-ня-ня-кутю!
Пора вже їсти (Зелена Кельм.).

III. Серед імперативних ми виділили групу вигуків, якими спонукають тварин щось робити. Це, зокрема, вигуки **вйо!** (Заг.); **дйє!, дйю!** (Нов., Кельм.), якими поганяють коней; **гайтя!, гаттю!, гайктя!, гайта!, гатта!** (Заг.); **гота!, готя!** (Стор., Глиб. р-ни.), якими повертають коней праворуч. *Мо, Василю, бири коні гайктя!* (Борівці Кіцм.). *Бири коні май гота, бо ни розминемси* (Слобідка Глиб.); **чала!** – вигук, яким поганяють запряжених коней (Кельм.); **ча!, пр-р-р-р!, тр-р-р-р!** – вигуки, якими спиняють коней (Заг.). *Ча, пр-р-р-р, тр-р-р, прихали* (Гвіздівці Сок.).

Аналогічні вигуки засвідчені і щодо волів: **ча!** – вигук, яким повертають волів вліво (Заст.) або вправо (Сок.). *Ча, сиви, ча!* (Добринівці Заст.). *Поверни волів ча, бо там з ліва стоїт віз* (Ломачинці Сок.); **чала!** – вигук, яким повертають волів вліво (Кіцм., Заст., Глиб., Хот., Сок.). *Чала, лисий, бо пириверниш кіш* (Верхні Станівці Кіцм.); **чали!** – вигук, яким повертають запряжених волів праворуч (Вижн., Хот.).

Вигуками **ги!, гий!** відганяють або підганяють корів (Заст., Кіцм. р-ни). *Ги, маленька, ги!* (Борівці Кіцм.).

Цікаво, що в західнополіських говірках ця група вигуків має дещо інший звуковий склад. Зокрема, серед імперативних вигуків, якими спонукають тварин щось робити, у „Словнику західнополіських говірок” засвідчуємо: **бо!** – зупиняти запряжених волів; **віста!, вішта!** – вигуки для повертання запряжених коней ліворуч чи поганяння запряжених коней; **гаттю!** – для повертання запряжених коней праворуч; **тр-р-р!** – вигук, щоб зупинити запряжених коней, для повертання запряжених волів праворуч; **ксо!** – вигук для повертання запряжених коней ліворуч; **оля!** – зупиняти запряжених волів; **гуджа!, гужа!, вуджа!, дужа!, ужа!, гудзя!, гузя!** – для нацькування мисливського собаки на звіра; **гуськ! кса-кса-кса!, кси!, ксий!** – для нацькування собак; **гет!, гіша!** – вигук для наказу відійти, віддалитися (*Гіша, сороке, с хати!*).

Дещо різняться звуковою формою вигуки, що їх використовують для відганяння або прикликання тварин і птахів у західнополіських говірках:

– вигуки для відганяння гусей: **а-гуля!**; гусенят: **а-лус!**;

– вигуки для відганяння, проганяння курей: **клік!, а-киш!, асьо!, иша!; кшага!**; для відганяння курчат: **кша!, а-цюра!, цюра!** (*цуре – курча*);

– вигуки для відганяння голубів: **а-лю!**, **лю-лю!**;

– вигуки для проганяння телят: **а-ки!, ади!, а-луча!, а-люскі!**;

– вигуки для відганяння котів: **а-зуц!, а-казуц!, а-кота!, ката!**;

– вигук для відганяння цуценят: **а-ціва!**

Вигуки для підкликання тварин і птахів:

– для підкликання поросяти: **ценька-ценька!, цинька-цинька!, цюх-цюх!** (*цена – поросля*), **куц-куц!** (*куця – поросля, свиня*);

– для підкликання телят: **биль-биль-биль!, бицю-бицю!** (*биця – корова, телятко, дит.м.*);

– для підкликання гусенят: **гусю-гусю!, сю-сю!**;

– для підкликання курчат: **сіп-сіп!, ціп-ціп!, цюр-цюр!**;

– для підкликання голубів: **гуль-гуль!**;

– для підкликання котів: **кіць-кіць!, кць-кць!, цісь-цісь!**;

– для підкликання домашніх кіз: **козю-козю!**;

– для підкликання щеняти: **цю-цю!, цю-цю не-не-не!** (*цюця – собачка*).

Не зафіксовані у західнополіських говірках вигуки для підкликання чи відганяння індиків та качок, тоді як більше поширені вигуки щодо коней і лошат: – для підкликання лошати: **кцьозь-кцьозь!, цьонь-цьонь!, цьось-цьось!** (*цьося – лоша*).

Зовсім не засвідчені у „Словнику північнополіських говірок” вигуки для підкликання чи відганяння овець. Тоді як, навпаки, у закарпатських говорах, де поширене вівчарство, вигуки становлять надзвичайно розгалужену систему. Цікаво, що у словнику Миколи Грицака „Скарби гуцульського говору: Росішка”, який репрезентував вівчарство у текстах, виділено окремий розділ під назвою „Вигуки та звуконаслідувальні слова у вівчарстві” [4, с.47-49]. Серед вигуків-команд вівчарів М.Грицак називає такі: **ды, дензад, ть-ть** (уживають, щоб виганяти овець із кошари); **гий, гирст** (уживають, щоб загнати овець в кошару); **ня, де, те, аде, еде, ады, аля, ці, дештьи, гийи, чі, тпрі, фів** (уживають, щоб завернути отару); **гонс, во, ті** (уживають, щоб зупинити отару); **кря, хав** (уживають, щоб налякати вівцю); **на, нене, біня** (уживають, щоб підкликати вівцю); **пші** (уживають, щоб підкликати вівцю до солі); **войгі** (уживають, щоб подати сигнал тривоги); **бирь** (уживають, щоб заспокоїти овець); **тпру, тпрус, тпруска, тпрусь** (уживають, щоб відганяти ягнят); **ток-то, тьоті, тьонь, цюнь, цюнька, чьока** (уживають, щоб підкликати ягнят). Ці вигуківі форми засвідчують незвичайну спостережливість і уважність дослідника до мови вівчарів. Можливо, при більш уважному дослідженні аналогічної лексики буковинського села, так само можна було б розширити коло вигуківих форм, характерних для цього ареалу.

В окрему групу спонукальних вигуків ми зарахували ті, що стосуються людей. Це передусім лексема **най**, що широко функціонує в буковинських говірках і як частка, і як сполучник, і як вигук. Вигукове значення простежується у вживанні, близькому до „не бери, не руш, облиш, не чіпай” (Заг.). *Васильку, най то, бо впічесси!* (Юрківці Заст.). *Ану най ту книшку, бо Оля буди сваритиси* (Атаки Хот.). Вигук **най** входить до складу словосполучень, що виражають різноманітні значення (Заг.). ***Най тобі буди!** Ану тебе! А шоб тобі добро! (Заг.) *Най тубі буди, як ти мине напудив!* (Брусниця Кіцм.). ***Най го (ї) вірве!**, згуб., лайл. Хай він (вона) пропаде! (Заст., Кіцм., Вижн.) *Най ї вірве, яка вона добра!* (Южинець Кіцм.). ***Най на цім си якни (тякни)!** Хай на цьому скінчиться! Хай цим обмежиться! (Заг.) *Угубла свиня. І шкода, али на цім най си тякни!* (Карапчів Вижн.). ***Най си причь каже!** Краще не говорити (не згадувати)! Не про нас кажучи (Заг.). *Най си причь кажи, яке їму вклатоси на ший!* (Чепоноси Хот.).

У значенні **не беріть, не руште, не чіпайте, облиште** при звертанні до кількох дітей або як форма пошанної множини при звертанні дітей до старших уживається вигук **найте!, найти!** (Заг.): *Найте тарелі, бо поб'єте* (Васловіці Заст.). *Найти, мамко, найти, ни сварит ї: вона ще мала* (Вікно Заст.).

Наказово-спонукальний вигук **нако!** вживається із значенням „взьми-но, взьми-бо” (Заст., Кіцм., Вижн., Стор., Глиб., Нов.) *Нако, Юрчику, попробуй бабиної начинки* (Неполоківці Кіцм.).

Наказово-спонукальні вигуки **ни-ни-ни!**, **ни-ни-ни!** засвідчені як еквіваленти до слів *годи, досить* (Кіцм., Стор., Глиб.). *Ни-ни-ни! Вже мішок повний, вже й роситаеси. Ни сипте!* (Слобода-Комарівці Стор.). Спонукальний вигук **нуко!** має значення „Ну, ну-бо, нумо” (Заст., Кіцм., Вижн., Стор., Глиб., Нов.). *Нуко попробуй мої баби, ци добра ми си вдала* (Лашківка Кіцм.). Як вигук докору, застереження, спонукання до стриманості вживається **но-но!, но-но-но!** (Заг.) *Но-но, ти не дужи капай на чоловіка!* (Вікно Заст.). *Но-но-но, най то, там гава* (Подвірне Нов.).

Вигуки-звуконаслідування, які виконують функцію відтворення звуків природи, найменше представлені у „Словнику буковинських говірок”. Це вигуки **бусь, буць** (дит.). *Бух, впадеш* (Хот., Кельм. Сок. р-ни). *Ни йди тудя, бо там бусь!* (Малинці Хот.); **квік** (про поросю). (Заст., Кіцм., Вижн., Стор., Глиб., Нов.). *Ті пацета лиш квік та й квік* (Звенячин Заст.); **ням**. Заг. *Кілько можна нямкати?! “Ням” та й “ням”!* (Банілів Вижн.). *Шо ти, куда ходиш, то всьо “ням” і “ням”!* *То погана звичка!* (Гвіздівці Сок.).

У буковинському мовленні засвідчені відвигуківі дієслова **квікати, квічети** -

„кувікати” (Заст., Кіцм.) *Йди дай свинім їсти, бо ади як квікают* (Бабин Заст.). *Ті поросята квіча та й квіча, якби ни їли согодні* (Драчинці Кіцм.); **квокати, квочити, кувочити** – квокати (Заст., Кіцм., Стор., Кельм.). *Біла курка зачинає квочити* (Росошани Кельм.). *Ця курка кожного року квокає* (Юженець Кіцм.). *А та тарката уже кувоче* (Юрківці Заст.); **кеквати, кавчати**: 1. Про звук у кишках. Хот. *Мині сйогдни цілий день чогос у сиридині кевкає* (Долиняни Хот.). 2. Видавати звуки кав-кев (про індиків). (Заст.) *Чуїш, як трухі кевкают* (Юрківці Заст.); **нямкати**, знев. 1. Їсти щось повільно, супроводжуючи процес мимовільним **ням, ням**. (Заг.) *Їж тихо, по-лючки, ни нямкай мині!* (Зелена Кельм.). 2. Невиразно, повільно говорити. (Заг.) *Чо ти нямкаєш? Кажу, як було, і всьо!* (Ленківці Кельм.).

Відвигуківим утворенням є й оцінний іменник **нямкало**, що означає людину, яка під час їди плямкає губами (Вижн., Стор., Глиб.). *Ех ти, нямкало! Пора уже файно навчитиси їсти* (Банілів Вижн.).

У „Словнику західнополіських говірок” зафіксовано чимало імперативних вигуків, що їх використовують у дитячому мовленні як заклик чи застереження що-небудь робити: **гайгю!** – заклик гуляти; **куль-куль!** – застереження дітям не вколотися; **кусь-кусь!** - застереження дітям, що щось може вкусити; **ню-ню-ню!, ньо- ньо-ньо!** – у дитячому мовленні виражає погрозу (при цьому похитують вказівним пальцем) [1].

Деякі вигуки, зафіксовані у західнополіських говірках, мають етнографічний характер. Вони супроводжують виконання дитячих ігор, як-от: **дана-дана!** – вигук, яким супроводжується підстрибування дітей на місці; **дра-га-га!** – вигуки у грі хованці. **Кугу-кугу!** – вигук, яким розпочинається щедрування: *Кугу, кугу! Дайте те, що на рогу, чи сала, чи ковбаски, чи доброї ласки*. Іменник *кугота* у західнополіських говірках – мисочка з кори дуба, яку використовували під час ворожіння, а дієслово *кугати* (*куготіти, скуготати*) – означає щедрувати.

Щодо функціонування вигуківих форм у народнорозмовному, у тому числі й діалектному, мовленні, то вони позначені особливим світосприйняттям носіїв мови, умовами проживання, способом життя, родом занять, спілкуванням людини зі світом природи (тваринами і птахами), з первісними уявленнями предків, що створили неповторну мовну картину світу, з особливим етикетом спілкування, який усталився протягом тисячоліть і відповідає живому народному структуруванню висловлювань, думок, міркувань тощо. Вони засвідчують особливості менталітету українців, що проживають у різних регіонах, вироблені віками стереотипи спілкування, які належать до

вербального поля української етнокультури загалом та актуалізують національні особливості мовної картини світу. Діалектна репрезентація вигуків у словниках значно доповнює систему

вигуків форм як особливих емоційно-експресивних засобів, що відображають загальну картину функціонування мови з урахуванням її регіональних виявів.

Література

1. Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок. У 2-х т. Т.1. – А–Н. – Луцьк: Ред.- вид. відд. „Вежа” Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – XXIV+ 354 с.; Т.2. О–Я. – 458 с.
2. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І.Вихованець, К.Городенська; За ред. І.Вихованця. – К.: Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – 400 с.
3. Вихованець І.Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К.: Наукова думка, 1988. – 256 с.
4. Грицак М. Скарби гуцульського говору: Росішка (вівчарство у текстах). – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія „Діалектологічна скриня”). – 320 с.
5. Гриценко П.Ю. Моделювання системи діалектної лексики. – К.: Наук.думка, 1984. – 226 с.
6. Гуменюк І.М. Структурно-семантичні функції інтер'єктивів в українській мові. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
7. Гуцульські говірки. Короткий словник / [відп. ред. Я.Закревська]. – Львів, 1997. – 232 с.
8. Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького сема (Ковалівка Коломийського району). – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. – 328 с.
9. Мацько Л.І. Інтер'єктиви в українській мові. Навч. пос. / Л.І. Мацько. – К.: КДП, 1981. – 130 с.
10. Пиртей П.С. Короткий словник лемківських говірок / [упоряд. Є.Д. Турчин]. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – 364 с.
11. Піпаш Ю.О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю.О. Піпаш, Б.К. Галас. – Ужгород: Ужгород. нац. ун-т, 2005. – 266 с.
12. Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / Іван Сабадош. – Ужгород: Ліра, 2008. – 480 с.
13. Слинко І.І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання / І.І.Слинко, Н.В.Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
14. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В.Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
15. Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпряни: У 4-х т. – Запоріжжя, 1992.
16. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. – Львів – Нью-Йорк, 1996. – 167 с.
17. Широкова А.Г. Условия выявления функциональной значимости синсемантических частей речи и определение их межъязыковой эквивалентности (на материале частиц и междометий русского и чешского языков) //Проблемы изучения отношений эквивалентности в славянских языках. – М., 1997. – С.180-189.

Гуйванюк Ніна Василівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету ім.Ю.Федьковича